

Юрій Смаковський,
старший викладач кафедри теорії та
методики навчання мистецьких
дисциплін
Бердянського державного педагогічного
університету

КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ МИСТЕЦТВА РЕЛІГІЙНОГО ЗМІСТУ

Визначальною ознакою сучасної пізнавальної ситуації у сфері природознавства і гуманітарних наук є широке використання культуротворчого контексту, що пов'язано з пошуком нової онтології, яка покликана відповідати специфіці буття сучасної людини у природі, в системі соціальних зв'язків, у культурі та мистецтві. Як суб'єкт культурної діяльності людина втягнена не тільки в процес суспільного відтворення, але й більшій або меншій мірі усвідомлено і цілеспрямовано – у процес самовиробництва, творення себе як цілісного та універсального індивіда. Філософи і культурологи все більше тяжіють до думки, що показником, критерієм позитивного розвитку культури повинно стати не стільки оволодіння силами зовнішньої природи і середовища (техніко-технологічними, цивілізованими засобами), скільки самооволодіння та гармонізація, синтез цих двох напрямків культурного розвитку.

Культура вчителя, стрижневою характеристикою якої є культура самопізнання, проявляється в усіх сферах життєдіяльності людини і представлена культурами спілкування, світосприйняття та самовираження, професійної праці та її організації. Наукове розроблення поняття педагогічної культури майбутніх учителів, проблематизоване навколо концепту «культура», інтенсифікувалось останніми роками у сфері педагогічних досліджень. Педагогічна культура є феноменом вияву вчителем власного «Я» у професійно-педагогічній діяльності через єдність його цілей, мотивів, знань, умінь, якостей, здібностей, відношень, об'єднаних у певну систему педагогічних цінностей. Існуючи об'єктивно, відносно автономно, педагогічна культура, як система цінностей, функціонує через суб'єктивний духовний світ кожного вчителя (В. Гриньова).

Відомо, що сучасність висуває ряд різноманітних проблем функціонування культури і мистецтва в суспільстві. В гіперінформативному просторі змінюється сама ситуація поширення культури і мистецтва: взаємодіють полярні тенденції до глобалізації інформації й водночас актуалізується потреба в генетично закоріненому мистецькому континуумі, обумовленому культурною традицією. При сформованості культурної ментальності спостерігається певна девальвація цінностей, пов'язана із минулим багатодесятилітнім

забуттям релігійного мистецтва, що спричинило порушення безперервності даної культурної традиції та руйнівню позначилося на світоглядному формуванні декількох поколінь.

Концепція формування педагогічної культури майбутніх учителів засобами духовної музики вимагає розгляду релігії та мистецтва як взаємопов'язаних складових культури як цілісної динамічної системи, компоненти якої знаходяться у взаємодії. Дослідники проблеми морфології культури зазначають, що вона представлена її різними формами, утворюючими складне буття феномену, зокрема, міфом, релігією, мистецтвом, наукою. На ранніх стадіях розвитку людства вони існували синкретично (первісний синтез), поступово вивільнюючись та набуваючи самостійності. Отже, мистецтво, співіснує із міфом та релігією. У ньому «людина перш за все тяжіє не до виразу чуттєвої оболонки буття, а до надматеріальних духовних сутностей... Мистецтво є не тільки відображенням життя, але і його перетворенням. Це створення нової реальності, що не зводиться до емпіричної дійсності. Мистецтво є єдиним морфом культури, де натхнення і фантазія художника не мають обмежень» [5, с. 45].

Даний морфологічний підхід до релігії та мистецтва, а також до їх феноменального та дефініційного поєднання – мистецтва релігійного змісту, дозволяє інтерпретувати співвідношення окремих елементів культури як соціального явища, допомагає уникнути однозначності й односторонності їх оцінювання. Зокрема, стає можливим визначення культуротворчого впливу релігії на художню творчість, виявлення різних аспектів та об'єктивних результатів їх взаємодії.

Релігія займає особливе місце в житті сучасного суспільства, виступає як ідеологія, активна політична сила і могутня національна традиція. Як й інші форми духовної культури вона володіє власними специфічними рисами, еволюціонує за своїми законами і взаємодіє з іншими елементами культури, - отже, як елемент духовної культури, проявляє риси різних духовних явищ й одночасно внутрішні закономірності розвитку, зокрема, передбачає визнання факту існування особливих релігійних переживань, «релігійних почуттів».

Упродовж усієї історії духовної культури людства мистецтво пов'язане з релігією. Міркуючи про релігію та мистецтво як дві взаємопов'язані форми духовної культури суспільства, необхідно їх зіставити із співвідносними поняттями сакрального та естетичного, розробленими у вітчизняній гуманітаристиці. Т. Серга визначає релігію як формалізовану, інституціоналізовану форму сакрального, що пояснює сьогодні актуалізацію знання про різні види його прояву для розуміння особливостей існування людини в сучасному світі. Релігія, на думку науковця, посідає важливе місце в суспільстві, все частіше заповнює пустоти в духовній сфері [3, с. 3].

Досліджуючи проблему культуротворчого потенціалу релігійного мистецтва, неможливо не торкнутись змісту міждисциплінарного (історія, філософія, культурологія, релігієзнавство, мистецтвознавство та ін. гуманітарні науки) поняття християнського типу культури, який сформувався у Середньовіччі й найяскравіше презентує релігійний світогляд та його цінності. Церковні богослови стверджують, що релігія породжує культуру взагалі, а християнство визначає найсуттєвіше: її аспекти, структуру, елементи. Воно значніше і вище культури: лише з позицій християнської віри можна правильно зрозуміти найголовніше в культурній діяльності та її результатах. Релігійний настрій, переконання, віра, особливо у сполученні з духовно-релігійною освітою, є шляхом до розуміння культурної спадщини і церковної творчості.

Деякі змістові особливості релігійного мистецтва в межах християнського типу культури визначаються диференціацією християнської релігійної свідомості на православ'я, католицизм, протестантизм.

На думку В. Шелюто, католицизм і православ'я культивують універсальність сакрального начала, яка забезпечується суто релігійними естетичними засобами, хоч і різними за своїм змістом та суттю в кожному з них. «Якщо в православ'ї протягом тривалого періоду панує релігійний канон, який найбільш посутньо відображений в іконописі, то в католицизмі, особливо починаючи з епохи Відродження, релігійне мистецтво засвоює засоби світського мистецтва» [4, с. 15].

Інтерпретація явищ культури та мистецтва найяскравіше представлена дослідом сучасної протестантської теології – «неортодоксією», яка висунула критерії релігійного змісту явищ культури та запропонувала їх ієрархізацію. Ці критерії були не настільки формалізованими, щоб забезпечити однозначне відокремлення релігійних явищ від нерелігійних та надати можливість пізнання сфери сучасної культурної діяльності. Зокрема, для даної течії є характерною не апеляція до біблійних текстів і церковних авторитетів, а дотримання схеми домінантних теологічних категорій, покликаних стверджувати стан надприродного у світі та в культурі.

Розглядаючи питання сутності релігійного мистецтва та його культуротворчого змісту необхідно відзначити культуру Слова як його фундамент.

Наукове осмислення меж між релігією та мистецтвом, різних змістових форм цієї взаємодії демонструє виявлення її двох типів: у першому релігія поглинається мистецтвом, яке поступово уподібнюється до неї; у другому – релігійне ставлення до навколишнього світу іманентно містить художньо-естетичний компонент.

Художній світ релігійного мистецтва пов'язують з явищами канону та розвиненої системи символів. Відносно середньовічного канону, на основі якого продукувалися твори, науковці дійшли висновку, що він не

тільки фіксував сучасний спосіб художнього освоєння світу і людини, але й стимулював творчий потенціал митців, виступав у ролі художнього керівництва для втілення неповторних, оригінальних виразових засобів в канонічних сюжетах і формах. М. Мельничук зазначає, що канон, і в релігії, і в мистецтві, виникає в процесі руйнування цілісної міфологічної свідомості та є історично сформованою стійкою системою, регулюючою й організовуючою духовні структури суспільного, зокрема, релігійного й художнього життя в цілому [2, с. 11].

Канонічне релігійне мистецтво розглядається співвідносно із символами та ідеалом. Символ, на відміну від естетичного ідеалу – абстрактно схематизованого, історично конкретного, достовірного, – є художньо-релігійною структурою, яка виникає в межах міфологічної свідомості давніх форм первісного мислення; системою знаків, зафіксувавши ідеї заступництва і заборони. Його головними ознаками є догматичність і замкнутість, а структура не вказує на перспективу.

Досліджуючи роль музики у релігійному культі, М. Мельничук зазначає, що, як вид мистецтва, вона впливає на психіку, емоції людей; у звукових образах виражає ідеї узагальненого плану, пов'язані з почуттями; не маючи предметної наочності, володіє духовністю в абстрактному вираженні, що допомагає розкриттю глибин священнодійства богослужіння. «Ця особливість, що є характерним для музичного мистецтва процесом відокремлення людських переживань від їх конкретного змісту й перенесення їх на узагальнені музично-образні структури, несе можливість створення вкрай абстрактних, уявних образів, насамперед містично-релігійних». [2, с. 13]. Так само, як і в інших видах комплексу мистецтв релігійного змісту, в музиці яскраво відбивається її «культурний смисл», який, на думку В. Снитіної, віддзеркалює тип художнього мислення й світогляд людини, отже, феномен церковної музики є не тільки системою жанрів музичного мистецтва, а й специфічним способом духовного засвоєння та емоційно-образного відображення картини світу [1, с. 5-6].

Використання культуротворчого потенціалу духовного мистецтва може суттєво збагатити педагогічний процес. Спілкування з релігійним мистецтвом передбачає духовне зростання особистості, стимулює людину жити внутрішнім життям, закликає до морального вдосконалення, розвиває здатність до розумової концентрації. Тому створення відповідних педагогічних умов для спілкування з творами релігійного змісту для розуміння їх символічно вираженого смислового значення буде сприяти формуванню у студентів системи внутрішніх цінностей, культури свідомості, що є основою підготовки майбутніх фахівців до культурного розвитку особистості.

Список використаних джерел

1. Снитіна В. О. Церковна музика в культурі України другої половини XVII-XVIII ст. : дис. ... канд. мистецтвознав. : спец. 26.00.01 «Теорія та історія культури» / Снитіна Вікторія Олександрівна. – К. : Нац. ун-т культури та мистецтв. – К., 2010. – 178 с.

2. Мельничук М. С. Особливості трансформації ролі мистецтва в християнському культі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / Мельничук Максим Святославович ; Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2011. – 25 с.

3. Серга Т. О. Сакралізація повсякденності в суспільстві, що трансформується: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соц. наук 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Серга Тетяна Олексіївна. – Запоріжжя, 2008. – 16 с.

4. Шелюто В. М. Проблема сакрального в естетичному процесі: дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.08 / Шелюто Володимир Михайлович ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 452 с.

5. Юдкін-Ріпун І. М. Культурологія просвітництва : навч. посіб. для студ. мистец. вузів за спец. 0201- культурологія / І. М. Юдкін-Ріпун ; НАН України, Ін-т мистецтвознав., фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 1999. – 200 с.